

Corona en praktische wijsheid

Aan haar wier lach ook de donkerste
coronanacht verlicht.

Corona en praktische wijsheid

*Een analyse van de ethische grondslagen
van crisisbeleid in Nederland*

Dirk-Martin Grube

Amsterdam University Press

Ontwerp omslag: Margreet van de Burgt
Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 90 4855 837 7
e-ISBN 978 90 4855 838 4
DOI 10.5117/9789048558377
NUR 730

© Dirk-Martin Grube / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2023

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Amsterdam University Press.

Inhoudsopgave

Introductie	9
1. Wiens vrijheid, wiens individualiteit?	17
1.1 Onderdrukkende vrijheid in plaats van vrijheid van onderdrukking?	19
1.2 Solipsistisch versus bescheiden individualisme	23
1.3 Ronald Meesters boek <i>Wetenschap als nieuwe religie</i>	26
Deel I Analyse van het begrip wetenschappelijkheid: natuur- en sociale wetenschappen	
2. Wat is 'wetenschappelijkheid'?	37
2.1 Het Ideaalbeeld van wetenschappelijkheid: eenduidigheid en objectiviteit	37
2.2 De redenen voor mijn kritiek op het begrip 'wetenschappelijkheid'	39
2.3 Wat is 'wetenschappelijkheid'?	40
2.4 Het smalle en het brede begrip van wetenschappelijkheid	42
3. De mondkapjesdiscussie in Nederland en Duitsland	46
3.1 Het snelle kantelen van de discussie over mondkapjes in Duitsland	47
3.2 De discussie over mondkapjes in Nederland, I: de rol van de voorzitter van het OMT	49
3.3 De discussie over mondkapjes in Nederland, II: het OMT-advies van 28 juli	51

3.4	De discussie over mondkapjes in Nederland, III: een argumentatietheoretische analyse van het OMT-advies van 28 juli	54
3.5	De discussie over mondkapjes in Nederland, IV: lessen voor de toekomst	57
4.	Wetenschappelijke bewijsbaarheid, feitenfetisjisme en politieke beleidsvorming	61
4.1	Wat is 'wetenschappelijke bewijsbaarheid'?	61
4.2	Wetenschappelijke bewijsbaarheid en politieke beleidsvorming	63
4.3	Het adviesmonopolie van de wetenschap tijdens corona	65
4.4	Feitenfetisjisme en vakkundig interpreteren	68
4.5	Smalley's vaccin-scepticisme: de ooievaars en de baby's	71
5.	De rol van de sociale wetenschappen bij het coronabeleid	74
5.1	Het argument van de schijnveiligheid	75
5.2	De Nederlandse <i>Sonderweg</i> wat betreft mondkapjes	78
5.3	Empirisch bewijs en de vertraging van de beleidsvorming	79
5.4	Modelleren van menselijk gedrag	81
6.	De overdracht van wetenschappelijke kennis naar politiek beleid	85
6.1	Wereldvreemde uitgangsaannames?	85
6.2	Pro-actieve tusseninstanties	87
6.3	<i>Lost in translation?</i>	89
6.4	Niet Iedereen kan overtuigd worden	92

7.	Pan-rationalisme, sciëntisme en (pseudo-)objectiviteit	94
7.1	De fictie van het pan-rationalisme	95
7.2	Sciëntisme en pseudo-objectiviteit	98
7.3	Objectivisme en Ethiek	101

Deel II Praktische wijsheid en beleidsvorming: de ethiek van het efficiënte beslissen

8.	Morele overwegingen rondom de mondkapjesplicht	107
8.1	Rutte's 'Voortschrijdend Inzicht'	108
8.2	Mondkapjes en egoïsme	110
8.3	'Beter een middel met beperkt nut dan geen middel'	111
8.4	De mondkapjesplicht <i>vergroot</i> de zelfbeschikking	114
9.	<i>Live Options</i> , de Berlijnse Muur en de relatie ethiek/ wetenschap	117
9.1	<i>Live options</i> en het maken van beleid	118
9.2	De Berlijnse Muur	119
9.3	Ethiek en Wetenschap	121
10.	Verstandig beleid maken bij onzekerheid en tijdsdruk	124
10.1	Niet handelen is ook een vorm van handelen	125
10.2	Handelingsdwang en de automatische piloot onder wetenschappers	126
10.3	Het gereflecteerde evenwicht tussen evidentie en praktische wijsheid	128
10.4	De stakes krijgen voorrang boven waarschijn- lijkheden	129
10.5	De verdeling van de bewijslast	131

10.6	Relatieve onzekerheid en efficiënt beleid maken	133
10.7	<i>Prinzipienreiterei</i> en vaccin-scepsis	134

Deel III Conclusies en Aanbevelingen

11.	Conclusies	141
12.	Aanbevelingen	154
	Lijst met afkortingen	163
	Bibliografie	165

Introductie

In dit betoog worden de grondslagen van het Nederlandse coronabeleid onderzocht. Het gaat dus niet zo zeer om een analyse van het beleid, maar van het denken waarop dat beleid berust. Door deze filosofische aanpak onderscheidt dit boek zich van de organisatie-, sociaal- of politiekwetenschappelijke analyses van het coronabeleid. Dit boek beoogt de denkpatronen *achter* het nemen van politieke beslissingen te analyseren. Deze patronen worden op hun morele karakter onderzocht; het gaat dus om een *ethische* analyse. Deze analyse verhoudt zich tot het coronabeleid als de wetenschapstheorie tot het bedrijven van wetenschap: het onderzoekt het wetenschapsbedrijf op een metaniveau. In die zin biedt de ethische analyse in dit boek een kritisch metaniveau voor het bestuderen van de politieke beslissingen rondom corona.

Het gaat vooral om een analyse van de rol die wetenschappelijke kennis speelt bij het nemen van politieke beslissingen in Nederland. Het is opvallend dat bij die beslissingen de nadruk sterk ligt op 'harde feiten' of cijfers,¹ op kwantificeerbare modellen en soortgelijke gegevens. Dit beroep op de wetenschap is in Nederland een belangrijke legitimatie van het coronabeleid. Verderop in dit boek wordt echter aangetoond dat het beroep daarop minder verstandig is dan op het eerste gezicht lijkt. In geval van corona waren niet genoeg harde feiten en cijfers beschikbaar. Als die er überhaupt al waren, kwamen ze vaak pas later tevoorschijn,

¹ Zie ook het Rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid, 'Aanpak Coronacrisis' (hierna afgekort als 'Rapport'). Hiermee is alleen het eerste deel van het Rapport bedoeld. Het tweede deel verscheen toen dit manuscript al persklaar was.

nadat de beslissingen al genomen werden. In 2020 wisten we bijvoorbeeld niet hoe corona zich zou verspreiden en wat voor effecten de maatregelen zouden hebben. Desondanks moesten belangrijke politieke beslissingen genomen worden, bijvoorbeeld over lockdowns. Vanwege die onzekerheid had de overheid veel minder de nadruk moeten leggen op wetenschappelijkheid. We zullen zien dat de sterke nadruk daarop het politieke beleid inefficiënt gemaakt heeft.

Crises worden in het algemeen gekenmerkt door een hoge mate van (cognitieve) onzekerheid. Als we tegen toekomstige crises gewapend willen zijn, dan moeten we principes ontwikkelen die het mogelijk maken om ook bij onzekerheid verantwoordelijk te kunnen handelen. In dit boek wordt *praktische wijsheid* als zo'n principe voorgesteld. Deze wijsheid maakt het mogelijk om op een slimme manier beslissingen te nemen, ook al weten we niet helemaal zeker wat de gevolgen daarvan zijn. Een voorbeeld dat verderop in dit boek uitgebreid besproken wordt, is kijken wat de inzet is die op het spel staat: wat de *stakes* zijn. Als die stakes heel verschillend zijn, dan is dat een aanwijzing voor hoe we moeten handelen bij grote onzekerheid. Het kan vooral helpen om te vragen wat de gevolgen zijn als we het mis hebben. Als de gevolgen van handelwijze A zeer negatief zijn als we het mis hebben en die van B minder negatief, dan pleit dat ervoor om B te kiezen.

Dit punt wordt besproken aan de hand van het voorbeeld van de mondkapjes: Nederland heeft de maskerplicht in 2020 veel later ingevoerd dan de omringende landen, waardoor we waardevolle tijd hebben verloren. Een reden voor deze vertraging was dat we veel te lang gezocht hebben naar wetenschappelijk bewijs voor de effectiviteit van mondkapjes. Omdat dat bewijs er lange tijd niet was, of tenminste niet in voldoende mate, heeft de overheid gearzeld om een

mondkapjesplicht in te voeren. Daardoor hebben we onnodige risico's genomen met mensenlevens, volksgezondheid en de economie.

Hadden we daarentegen naar praktische wijsheid gekeken hadden we veel eerder goede redenen gehad om deze plicht in te voeren. Dat heeft te maken met de stakes: er staat veel op het spel als we geen maskerplicht invoeren en het vervolgens mis hebben (A) en relatief weinig als we zo'n plicht wél invoeren en er later blijkt dat dat geen zin heeft (B). In het geval B verliezen we een beetje geld, in het geval van A mogelijkerwijs mensenlevens en geld omdat onze economie onnodig schade lijdt. Deze redenering wordt in dit boek verdiept, maar het nut van praktische wijsheid blijkt nu al: als we menselijk leven hoger waarderen dan een beetje geld, dan moeten we voor B kiezen. We moeten dus een maskerplicht invoeren, ook al weten wij niet honderd procent zeker of mondkapjes effectief zijn.

Natuurlijk is de discussie rondom mondkapjes inmiddels beslecht: we weten dat maskers wel nut hebben mits ze op de juiste manier gedragen worden. Mijn punt is hier ook niet om de discussie daarover weer te doen oplaaien, maar ik wil aan de hand van dit voorbeeld duidelijk maken hoe de nadruk op wetenschappelijkheid het politieke handelen inefficiënt kan maken, en hoe daarentegen praktische wijsheid helpen kan. Die maakt het mogelijk om, als harde feiten en cijfers geen eenduidig beeld geven, toch nog verantwoorde beslissingen te nemen.

Dat geldt trouwens niet alleen bij crises, maar in alle situaties waarin onzekerheid heerst, bijvoorbeeld bij milieuvraagstukken. Ook in dit geval kennen we de gevolgen van ons handelen niet helemaal, maar we kunnen niet wachten tot we deze zekerheid hebben. We moeten nu beslissingen nemen, of in de nabije toekomst, anders is het misschien te

laat. Ook bij het nemen van beslissingen bij deze onzekerheid hebben we iets aan praktische wijsheid.

Daarmee is ook de bedoeling van dit boek genoemd: we moeten lessen trekken met het oog op de toekomst; het is *niet* de bedoeling om af te rekenen met het verleden. Ik ga alleen in op het verleden vanuit de vraag wat daarvan voor het maken van toekomstig beleid te leren valt. Natuurlijk houdt zo'n leerproces in dat we fouten in het verleden benoemen. Dit benoemen heeft echter een andere betekenis dan bijvoorbeeld de *Vergangenheitsbewältigung* waarmee de Duitsers zich na de Tweede Wereldoorlog bezighielden. Hoewel ook in dit geval met het oog op de toekomst van het verleden geleerd wordt, gaat het er in het laatste geval om te leren van de gruweldaden die de nazi's bewust pleegden. In het geval van corona gaat er het daarentegen om dat we leren van de fouten die *onbewust* gemaakt werden, door gebrek aan kennis en een té eenzijdige nadruk op wetenschappelijkheid.

De wetenschap wordt momenteel van verschillende kanten bekritiseerd. Ik hecht er zeer aan om duidelijk te maken in welke geest mijn kritiek bedoeld is en in welke niet: het is kritiek op een té eenzijdige nadruk op wetenschappelijkheid, maar het is *geen* principiële kritiek daarop, laat staan een pleidooi voor complottheorieën of soortgelijke 'alternatieven' voor een degelijke wetenschapsuitoefening. Mijn kritiek richt zich puur op de té sterke nadruk op wetenschappelijkheid bij het maken van het coronabeleid in Nederland en dat we die in de toekomst moeten vermijden.

En passant wil ik er nog op wijzen dat er in onze maatschappij een tendens lijkt te bestaan om wetenschappelijkheid sterk te benadrukken. Ik zie dat bijvoorbeeld terugkeren bij het nationale wetenschapsbeleid waar (empirische) toetsbaarheid, methodologie en vergelijkbare factoren een steeds doorslaggevender rol lijken te spelen. We moeten

oplekken dat we in Nederland niet ten prooi vallen aan *sciëntisme*, de opvatting dat een wetenschappelijke aanpak alle problemen kan oplossen. Niet alles kan gemeten en in harde cijfers uitgedrukt worden. In die zin heeft mijn kritiek op de wetenschappelijkheid in verband van het coronabeleid ook een bredere maatschappelijke functie. Hier laat ik het echter bij deze algemene waarschuwing voor sciëntistische tendensen in onze maatschappij. In het vervolg beperk ik mijn argumentatie daarop dat de nadruk op wetenschappelijkheid het coronabeleid inefficiënt gemaakt heeft.

De reden dat ik hier wetenschappelijkheid bekritiseer is dus dat die té eenzijdig benadrukt wordt en is geen fundamentele kritiek daarop. Het gaat er dus niet om wetenschappelijkheid door wijsheid te vervangen, maar om het een met het ander te verzoenen. We moeten een betere balans tussen die twee zien te creëren dan tot nu toe het geval is. Deze balans dient de grondslag van de politieke beleidsvorming te zijn. Dat geldt voor corona, maar ook voor andere crises en vergelijkbare situaties waarin onzekerheid heerst.

Mijn kritiek is allereerst gericht aan de overheid, hun adviesorganen, zoals het RIVM, en al die maatschappelijke beleidmakers die zo zwaar bouwen op de wetenschap. Daarachter zit echter *geen* algemeen wantrouwen tegen de overheid zoals dat bij complotdenkers of coronasceptici het geval is. Het gaat om een kritiek op een specifiek punt, niet om een algemene *hermeneutics of suspicion* tegenover alles dat de overheid of officiële overheidsorganen bedenken. We leven in een situatie die onoverzichtelijk is en waar deze onoverzichtelijkheid tot een ontwrichting van de maatschappij leidt. In deze situatie wil ik niet ontwrichten maar juist oriëntatie bieden.

In plaats van de ernst van corona te ontkennen, pleit ik er op sommige punten juist voor om strengere maatregelen

in te voeren, bijvoorbeeld wat betreft de mondkapjesplicht. Ik wil er wel op wijzen dat deze aanscherping anders berekend is dan bij veel overheids- en adviesorganen: mijn adviezen berusten niet op claims over wat wetenschappelijk is en wat niet, maar op wat wijsheid gebiedt. Het gaat om het nemen van slimme beslissingen, door onder andere meer *common sense* te gebruiken. Daarachter schuilt de vraag in welk soort maatschappij we willen leven: willen we leven in een soort Darwinistische samenleving, waar sommigen hun 'vrijheid' uitleven over de rug van anderen? Of willen we een maatschappij waar zorgzaamheid een belangrijke waarde is? Willen we een samenleving waarin genieten het hoogste doel is? Zijn we op weg naar een ongeremd egoïsme, een tendens die ik bij veel Westerse maatschappijen waarneem en die gestimuleerd wordt door de beginselen waarop ze berusten (zie hoofdstuk 1)? Of willen we een maatschappij waarin rekening gehouden wordt met andere mensen, ook al betekent dat soms beperkingen die niet zo aangenaam zijn? Uiteindelijk schuilt achter deze vragen de hamvraag: hoe willen we ons leven inrichten en wat willen we *zijn*? Ongeremde hedonisten of verantwoordelijke medeburgers?

Iedere visie op de maatschappij berust op een bepaald mensbeeld. Het mijne is christelijk. Ik geloof dat mensen beter een doel in hun bestaan kunnen vinden als zij met zelfreflectie bezig zijn en zich bijvoorbeeld afvragen wat de zin van het leven is dan als zij onnadenkend consumeren. Dit mensbeeld houdt een bepaalde omgang met andere mensen in. Ik heb meer waardering voor mensen die mededogen tonen dan voor mensen die alleen aan hun eigen welzijn denken. Voor mij heeft dat iets te maken met het beeld van God als liefhebbende vader. De reden waarom ik dat hier noem is echter alleen dat ik de achtergrond van mijn eigen visie op de maatschappij wil schetsen. Om de

argumentatie te volgen is het niet nodig om er hetzelfde God- of wereldbeeld op na te houden als ik, zo lang de lezer ervan uitgaat dat het wezen van de mens uit meer bestaat dan alleen het zijn van een *party animal*.

Voor mij hebben deze vragen niet alleen een morele dimensie, maar ook een persoonlijke: ik heb lang getwijfeld waar ik zou willen wonen, in de VS of in Europa, waarmee ik Noord-Europa bedoel, dus bijvoorbeeld Nederland of Duitsland. Van oorsprong ben ik Duitser, maar ik heb een deel van mijn opleiding en de beginjaren van mijn academische carrière in de VS doorgebracht. Intellectueel heb ik mij zeer aangetrokken gevoeld door de Amerikaanse filosofie, in het bijzonder door het pragmatisme; vandaar ook mijn voorkeur voor praktische wijsheid tegenover bijvoorbeeld een kantiaans principe-denken. Uiteindelijk heb ik er echter voor gekozen om naar Europa terug te gaan, eerst naar Duitsland en daarna naar Nederland. Een van de belangrijkste redenen daarvoor was dat in Europa de maatschappijen humaner zijn dan in de VS. Wij Europeanen zijn duidelijk bereid om meer belasting te betalen dan de bewoners van de VS; in ruil daarvoor verwachten we een maatschappij waarin solidariteit heerst. Deze solidariteit zie ik tijdens de coronacrisis gevaar lopen: ook in Europa dreigt het egoïsme de overhand te krijgen en de maatschappij te verharderen. Daarmee bedoel ik niet alleen het feitelijke gedrag van mensen, maar ook de manier waarop we denken: we raken steeds meer gewend om asociaal gedrag niet alleen te tolereren, maar ook nog goed te praten. We moeten dus vraagtekens plaatsen bij ons denken. Daarover gaat deze verhandeling.

Hoewel ze zeker niet blij zullen zijn met het voorstel om de regels, waar nodig, aan te scherpen, hoop ik met mijn betoog ook critici van het officiële coronabeleid aan

het denken te zetten. Zelf sta ik open voor (delen van) het alternatieve medische circuit en heb bijvoorbeeld gearzeld om mij te laten vaccineren; uiteindelijk heb ik dat wel gedaan en pleit er inmiddels voor dat anderen dat ook laten doen. Vanwege mijn openheid voor het alternatieve circuit heb ik in mijn kenniskring een aantal mensen die zeer kritisch zijn op het coronabeleid van de overheid, bijvoorbeeld vaccinweigerers. Deze critici had ik mede op het oog bij het schrijven. Ik deel hun scepsis over de sterke nadruk op wetenschappelijkheid. Ik hoop hen er echter van te kunnen overtuigen dat de oppositie tegen wetenschappelijkheid er niet toe mag leiden dat we onwetenschappelijk te werk gaan of obscure verhalen op sociale media geloven. Kritiek op wetenschappelijkheid is geen pleidooi voor het tegenovergestelde, onwetenschappelijkheid, maar bedoeld om het overdreven geloof in de almacht van de wetenschap te relativeren.

Ik pleit er dus voor dat de wetenschap de plek toegewezen krijgt die haar in een beschaafde, hoogontwikkelde maatschappij toekomt: ze neemt een belangrijke plek in, maar niet als alleenheerser; ze moet hun macht delen met andere 'heersers'. Wat mij betreft hoort daar vooral praktische wijsheid bij: wetenschap en wijsheid en vooral een afgewogen balans daartussen moeten leidend zijn, willen we onze maatschappij toekomstbestendig ontwikkelen.

Utrecht, juli 2022